

Nico Stehr

MODERNA DRUŠTVA ZNANJA

I. UVODNE NAPOMENE

Posmatranje jedne nezaustavljive koncentracije, racionalizacije, homogenizacije ili globalizacije modernog životnog sveta i upozoravanje na ove navodno nezaustavljive razvoje uvek su iznova imali dominantnu ulogu u kulturnim naukama. A često su upravo društvena dejstva nauke i tehnike ta koja se čine odgovornima za skicirano sužavanje modernog života.

Ovaj vid argumentacije kritičkih posmatrača matrica društvenog i kulturnog razvoja modernih društava u nekoliko reči može se svesti na najbitnije: Društvena, ekonomska i tehnička *sredstva* delovanja u modernom društvu imaju su celini izuzetno organizovanog, racionalnog, regulisanog, ukratko sistematskog karaktera.¹ „Tu moćnu tendenciju ka uniformisanju životnog stila“ isticao je još Maks Veber² s trezvenom odlučnošću u svom klasičnom eseju „Protestantska etika i duh kapitalizma“. I onako kako se ove široke razvojne tendencije odnose na „moćni kosmos modernog ... ekonomskog ... poretka“ – dodao je Veber –, tako je društveni poredak vezan za „tehničke i ekonomske uslove mehaničko-mašinske produkcije“, koji „danas životni stil pojedinaca, koji se rađaju u ovom mehanizmu – i to ne samo onih direktno ekonomski zaposlenih –, određuju poražavajućom prisilom i koji će možda određivati dok poslednjih sto kilograma fosilnog goriva ne bude možda izgorelo.“³

Pedesetih godina prošlog veka Helmut Šelski ponovo je formulisao jednu noćnu moru: Korišćenje elektronskih računskih mašina postavlja problem totalitarne države. „Ta vladajuća mašina zahteva bezuslovnu poslušnost, jer proizvodi savršeno planiranje sigurne predvidivosti“, predskazivao je sociolog. „Protiv tehnički garantovane istine svaka opozicija je nerazumna.“⁴ Pola veka kasnije američki preduzetnik i istraživač budućnosti Bili Džoj upozorava na jedan razvoj koji poprima slične karakteristike noćne more: On se plaši osamostaljenja nanotehnologije. Ona i druge buduće tehnike mogle bi čoveka učiniti bićem

---

¹ Up. Entoni Gidens: Savremena kritika istorijskog materijalizma. 2. tom: Nacionalna država i nasilje. Berkli 1985.

² Maks Veber: Sabrani članci o sociologiji religije. 1. tom. Tbingen 1920, str. 187.

³ Ibid., str. 203.

⁴ Helmut Šelski: Aspekti budućnosti industrijskog društva. U: Merkur, (1954) 8, str. 13–28.

kome preti izumiranje. Kao što Andre Gorc zato s pravom ističe, je s jedne strane zamislivo, da tamo, „gde se moć poziva na nauku i na naučno spoznate neophodnosti,“ za „stvaranje političke volje mesta“⁵ uopšte više ne može biti; a s druge strane inteligentne kreature koje je čovek izmislio mogu se u većoj meri izmaći vlasti svojih stvaralaca, kako bi uspešno stupile u konkurenciju s njima. Kako u političkom sistemu tako i u drugim društvenim institucijama, pa i u svakodnevnom životu moć znanja postaje sredstvom moći nad čovekom.

Šelski je svojom procenom izvrsno predstavljao duh vremena polovine prošlog veka – a on se, kao što to pokazuju Džojova upozorenja, hrabro održao sve do danas. Ključ za ovaj fenomen leži u jednom simptomatičnom precenjivanju moći moderne nauke i tehnike. Posebno sociolozi se do danas pokazuju nesposobnima da društvene posledice tehničko-naučnih saznanja drugačije promisle nego iz perspektive njihovih navodno opasnih i represivnih posledica.

Paradoskhalno su, međutim, upravo nauka i tehnika možda najvažniji izvori rastuće otvorenosti i neodređenosti modernih društvenih odnosa. U inat svim predskazanjima danas se pre nalazimo na kraju razdoblja prevlasti velikih institucija kao što su crkva, država ili vojska. Načini ophođenja njihovih predstavnika vode ka tome da sumnje u kompetentno planiranje i upravljanje društvenim procesima koji postaju sve kompleksniji rastu.

Društvo je prema tome postalo fragilnije. Odgovorna za to, međutim, nije onoliko opevana globalizacija ili ekonomizacija društvenih odnosa, već gubitak vlasti usled znanja.

Doba industrijskog društva bliži se kraju; sposobnosti i veštine koje su bile potrebne da bi se njegov poredak obezbeđivao, gube značaj. Društveni poredak koji se nazire zasniva se na znanju.

II. ZNANJE O ZNANJU

Znanje kod Karla Marksa označava „opšte društveno znanje, *knowledge*“⁶. Ja bih želeo da znanje tačnije definišem kao *sposobnost (društvenog) delovanja* (kao sposobnost delovanja) i time kao mogućnost da se nešto „pokrene“. Znanje kao simbolički sistem strukturise realnost. Znanje je jedan model za stvarnost. Znanje prosvetljuje. Ono je

---

⁵ Andre Gorc: Koje znanje? Koje društvo? U: Hajnrih Bel fondacija (izd.): Prilog kongresu „Dobro je znati. Linkovi ka društvu znanja“, Berlin, 4.-6. maj 2001., str. 12.

⁶ Karl Marks: Obris kritike političke ekonomije. Berlin 1974., str. 594.

potencijalno u stanju da promeni realnost.⁷ U tom smislu znanje je jedan univerzalan fenomen ili jedna konstantna antropološka veličina.

Moj odabir pojmova naslanja se neposredno na poznatu i fascinirajuću tezu Frensis Bekona „*scientia est potentia*” ili kako je ova formulacija često, ali pogrešno prevedena: *Znanje je moć*. Bekon tvrdi da se posebna korist znanja izvodi iz njegove sposobnosti da nešto pokrene. Pojam *potentia*, dakle sposobnost, opisuje ovde „moć” znanja.⁸ Znanje je nastajanje. Tačnije rečeno, a kako Frensis Bekon ističe na početku svog *Novum Organum*, „ljudsko znanje i ljudska moć sastaju se u jednome; jer pri nepoznavanju uzroka gubi se dejstvo. Prirodom se može vladati samo ako joj se pokorava; a ono što u kontemplaciji nastupa kao uzrok, u operaciji je pravilo”⁹.

Ljudska spoznaja prirode je stoga „znanje o uzroku”, ali istovremeno i poznavanje pravila delovanja i time sposobnost da se dati proces pokrene ili da se nešto stvori. Uspeši ili posledice ljudskog delovanja zato se lakše mogu očitati na promeni realnosti.¹⁰ Saznanje dobija na *distinkciji* ili na osnovu sposobnosti da menja stvarnost. Usled toga znanje se može definisati kao *sposobnost delovanja*, kao mogućnost da se jednom procesu da novi pravac. Naučna saznanja ili tehnološko znanje, jednako kao i religijsko znanje, nisu dakle najpre ništa drugo nego sposobnost delovanja.

Znanje ispunjava jednu *aktivnu* funkciju u društvenom redosledu delovanja samo tamo, gde se delovanje ne odvija po suštinski stereotipiziranim i često nepromišljenim matricama ili gde je uglavnom regulisano, nego tamo, gde, iz ma kojih razloga, postoje prostor ili neophodnosti za odluke.

---

⁷ Up. takođe definiciju informacije Alberta Borgmana: Držeći se realnosti. Priroda informacije na pragu novog milenijuma. Čikago 1999., str. 1.

⁸ S tim da se u etimologiji moć odnosi na sposobnost; a jedna od osnovnih definicija „sposobnosti” bila bi „činiti razliku”. U tom smislu, a ne u smislu u kom se moć obično diskutuje u vezi sa društvenim vezama, naime kao moć, koja se vrši radi postizanja neke stvari ili nad jednim čovekom, u definiciji moći kao sposobnosti postoji prizvuk predstave znanja kao osposobljavanja. Up. Torben Beh Dirberg: Cirkularna struktura moći: Politika, identitet, zajednica. London 1997., str. 88 - 99.

⁹ Frensis Bejkon: *Novum organum* (N. O. I), Alph. 3, Hamburg 1990.

¹⁰ Ovo pojmovno određenje znanja podseća npr. na sociološku definiciju vlasništva Ludviga fon Mizesa (L. f. Mizes: Opšta ekonomija: Ispitivanja socijalizma. Jena 1922., str. 14): „Posmatrano kao sociološka kategorija vlasništvo deluje kao sposobnost određivanja korišćenja ekonomskih dobara.” „Vlasništvo” nad znanjem i time moć raspolaganja znanjem po pravilu nisu ekskluzivni. Ta ekskluzivnost zahteva, međutim, pravne nauke kao konstitutivno pojmovno određivanje vlasništva ili instituciju vlasništva. Formalno pravo poznaje, kao što je poznato, vlasnike i posjednike; posebno poznaje pojedince, koji bi trebalo da imaju, ali nemaju. Iz perspektive pravnog sistema vlasništvo nije deljivo. Takođe nema nikakve veze o kojim se konkretnim materijalnim ili nematerijalnim „stvarima” radi. Značenje znanja koje je relevantno za delovanje takođe se primarno zasniva na stvarnoj sposobnosti da se znanjem raspolaze kao sposobnošću delovanja. Up. takođe Wolfgang Kron: Frensis Bejkon. Minhen / Frankfurt / M. 1988, str. 87–89; *ibid.*: Znanje je moć: o sociogenezi jedne moderne naučne pretenzije na važenje. U: Kurt Bajerc (ur.): Istorija nauke i naučna revolucija, Keln 1981, str. 29–57.

Za Karla Manhajma društveno delovanje zato i počinje tek tamo, „gde počinje prostor koji još nije racionalizovan, gde neregulisane situacije primoravaju na odluke“¹¹. Konkretnije formulirano: Delovanje nije..., kada jedan birokrata po zadatim propisima obradi hrpu dokumenata. Delovanje nije u pitanju ni kada jedan sudija neki slučaj podvede pod jedan paragraf, kada jedan radnik u fabrici proizvede jedan zavrtanj po propisanom zahvatu, ali u stvari čak ni tada, kada jedan tehničar u bilo koju svrhu kombinuje opšte zakone prirodnog toka. Sve ove načine ophođenja treba označiti kao *reproduktivne*, jer se ova delovanja odvijaju u jednom racionalizovanom sastavu prema propisima, bez *lične* odluke.

Posebna vrednost naučnog i tehničkog znanja u modernom društvu proizilazi *ne* iz činjenice da se naučno saznanje u najširem mogućem smislu da posmatrati kao istinito, objektivno, konformno realnosti, čak kao neosporna instance, nego iz toga da ovaj oblik znanja više nego ijedan drugi permanentno stvara *nove* mogućnosti delovanja. Ove mogućnosti delovanja mogu, iako često samo privremeno, prisvojiti, pojedinci isto kao i preduzeća i država. To, da li se, međutim, treba poći od toga, što se ne dešava retko, da ove dodatne mogućnosti delovanja skoro uvek, takoreći automatski odlaze moćnima u jednom društvu ili jednoj grupi, biće kasnije kritički ispitano.

Pre svega treba istaći da su znanje, ideje i informacije čudni „entiteti“, i to potpuno drugih odlika nego npr. dobra, roba ili čak tajne. Ukoliko se znanje npr. proda, kao i u slučaju nekog dobra, ono prelazi kod kupca, ali za razliku od dobra ostaje i dalje vlasništvo svog prvobitnog proizvođača. Time se u jednom procesu razmene ne gubi moć posedovanja znanja.

Osim toga znanje ne poseduje odliku *pozitivne nule*. Za mnoge oblasti života možda je itekako razumno, čak potrebno postaviti granice rasta; za znanje to izgleda da ne važi. Rastu znanje praktično nisu postavljene nikakve granice.¹² Naprotiv, znanje predstavlja odnos u kom smo uvek u pozitivnom: Svi mogu da dobiju. Time, međutim, ni u kom slučaju nije garantovana ravnomerna raspodela dobitka. Ali jedna jednaka raspodela znanje ne mora, kao što ću još prikazati na primerima, neophodno da bude preduslov za društveni uticaj i društvenu sposobnost.

Znanje, stiče se utisak, je javno dobro (*public good*), ono je u principu svima na raspolaganju i ne gubi uticaj, ukoliko se otkrije ili sazna – za razliku od tajni. To, da je „stvaranje znanja“ puno nesigurnosti, da se njime teško da upravljati i da se jedva može dati

---

¹¹ Karl Manhajm: Ideologija i utopija, Bon 1929.

¹² Up. takođe Maks Veber: Nauka kao zanimanje. U: Ibid.: Sabrani članci o nauci o nauci. Tübingen 1992 (1919), str. 524–579.

neka prognoza, odavno je poznato. Do uverenja, da korišćenje znanja može biti rizično i da sticanje znanja ne pomaže neophodno da se redukuje nesigurnost, došlo se tek mnogo kasnije.

I zaista, naučna saznanja često su gora od svog glasa: vrlo često ona su sporna. Uprkos svom visokom ugledu naučno znanje skoro uvek se može dovesti u pitanje. Ova odlika važi u kontekstu naučnog sistema, a tu posebno iz perspektive određenih naučno-teorijskih pozicija, za specifičnost i vrlinu naučnog načina saznanja. U svakodnevnom kontekstima, međutim, principijelna mogućnost osporavanja naučnog saznanja rado se potiskuje. Pošto je znanje skoro uvek sporno, ono gubi, bar delimično, svoju relevantnost za praksu. Jer interpretacijske radnje moraju doći do nekog „zaključka“; tek tada one mogu postati delotvorne kao sposobnost delovanja.

Taj zadatak, da se razmatranja završe i da se naučna saznanja učine „korisnima“, da bi se u praktičnim kontekstima po njima moglo delovati, u modernom društvu izvršavaju radnici znanja ili stručnjaci, razni savetnici i savetodavci. Novo u ovom razvoju nije nastanak rada utemeljenog na znanju; „eksperata“ je oduvek bilo. Nov je velik broj zanimanja koja zahtevaju rad utemeljen na znanju, dok broj radnih mesta, koja zahtevaju niske kognitivne, dakle umne sposobnosti, rapidno opada. Sve manje ljudi zaokupljeno je time da stvari materijalno proizvede ili pokrene.

Definicija znanja kao sposobnosti delovanja signalizira osim toga da se realizacija ili primena znanja uvek odvija pod određenim društvenim i kognitivnim okvirnim uslovima. U njih uslovno spada i jedna vrlo kompleksna infrastruktura, koja zahteva kapital. Nije dakle objektivni napredak u saznanju taj, koji je neposredni motor i uslov za *ponaučnjavanje* sveta života. Određeni oblici znanja ne prenose neophodno neku vrednost, zavisnu od situacije, ili šanse za delovanje, već je njihovo „dejstvo“ uvek pitanje aktivnog razrađivanja, interpretacije i konačno praktične primene tog potencijala. Drugačije rečeno, „socijalni kapital“ znanja nije konstantna veličina. On je funkcija konteksta ili situativnih faktora, pod kojima znanje kao sposobnost delovanja može biti realizovano.

III. STRUČNO ZNANJE NE ŠTITI OD GUBITKA MOĆI

Razvoj ka fragilnim društvenim sistemima je očito rezultat jednog (neravnomernog) proširenja mogućnosti delovanja aktera u modernim društvima. Moć velikih institucija – kao što su država, crkva ili vojska – sve više se podriiva i odvaja od rastućih kapaciteta

delovanja, u poređenju, manjih grupa. Tako tehnički razvoji vode npr. ka tome da finansijska ili ekonomska tržišta postaju fragilnija: prisila na fleksibilnost delujućih organizacija i osoba raste, radi prilagođavanja konstelacijama potražnje i ponude koje se brzo menjaju. Generalno, naizgled tako heterogeni fenomeni poput porasta šansi za političku participaciju, porast „neformalne“ ekonomije, češće pojavljivanje ponašanja koje odstupa, širenje korupcije, porast profesionalnih kvalifikacija, ali i dramatičan porast novčanog imetka mogu se posmatrati kao konkretni dokazi za znatno proširen kapacitet delovanja pojedinačnih članova društva i malih grupa aktera. Pojam fragilnosti kao oznaka za ovo stanje treba da signalizira da nije samo „upravljanje“ društvom pomoću navodno moćne institucije, već i predskazivanje društvenih razvoja postalo neuporedivo teže.

Promena mogućnosti delovanja, šansi različitih društvenih subjekata da nešto pokrenu, odnosno ometaju ili spreče, ne predstavlja pozitivnu nulu. Da se primetiti da proširenje kapaciteta delovanja pojedinaca i malih grupa ne znači da bi npr. država morala da ograniči svoje tradicionalne mogućnosti delovanja. Pa ipak njena sposobnost intervencije postaje manja, jer se poboljšanje i proširenje mogućnosti delovanja uglavnom ograničava na pojedinačne i na male društvene grupe. One postaju neverovatni protivnici nekada moćnih institucija. S jedne strane uticaj države i njene mogućnosti kontrole nisu se povećali, a s druge strane znatno se povećao prostor za delovanje mnogih.

IV. DRUŠTVA ZNANJA

Ipak, koji su uzroci ovog pomeranja društvenih i političkih važnosti? Na osnovu čega se manifestuje ovaj razvoj i kakve posledice će on imati? Ove društvene promene – i to je moja teza – u vezi su sa tim, da nauka nije više samo mogućnost pristupa i ključ za tajne ovog sveta, već i predstavlja nastanak jednog sveta, u kome znanje u svim oblastima sve više postaje osnova i orijentacija ljudskog delovanja.

Ako znanje, ne samo kao konstitutivna odlika moderne ekonomije i njenih produkcijskih procesa i odnosa, nego generalno, u sve većoj meri postaje princip organizacije i izvor problema modernog društva, onda je uputno ovaj oblik života označiti kao društvo znanja. To ne znači ništa drugo, nego da mi svoju stvarnost sasvim uređujemo na osnovu svog znanja. Društva znanja predstavljaju jedan društveni i ekonomski svet, u kome se događaju i razvoji, koju su se ranije jednostavno „dešavali“, sada sve više „prave“. Tako demografske promene npr. više nisu nekakvi sudbonosni događaji – ali njima isto tako malo upravljaju ili vladaju nadmoćne institucije.

Naravno da je znanje oduvek imalo ulogu u zajedničkom životu ljudi; čak se može govoriti o jednoj antropološkoj konstanti: sve veze između pojedinaca zasnivaju se u biti na tome da ljudi nešto znaju jedni o drugima. Ali vlast se nikada nije oslanjala samo na fizičku silu, nego i na prednost u znanju. Konačno, ni društvena reprodukcija nije samo fizička, nego je kod čoveka to uvek i kulturna reprodukcije, tj. jedna reprodukcija znanja.

U ovom opštem smislu se stoga retrospektivno čitav niz prošlih društvenih formacija itekako može opisati kao rani oblici „društava znanja“; npr. staroizraelsko društvo, koje je bilo struktuirano religijski-zakonskim znanjem Tore, ili staroegipatsko, za koje je religijsko-astronomsko i poljoprivredno znanje bilo osnova vlasti i princip organizacije. Za razliku od toga, razlog za to, da naša savremena razvijena industrijska društva mogu da se opišu kao moderna društva znanja, leži u neospornom prodiranju moderne nauke i tehnike u sve društvene oblasti života i institucije.

Društva znanja nisu rezultat jednog jednostavnog, jednodimenzionalnog društvenog procesa promene. Ona ne nastaju na osnovu jednoznačnih razvojnih modela. Iako noviji razvoji u komunikacionoj i transportnoj tehnici doprinose tome da se nekadašnja razdaljina između ljudi smanjuje, izolacija između regija, gradova i sela i dalje u znatnoj meri ostaje prisutna. Svet se doduše otvara; stilovi, robe i osobe sve intenzivnije cirkulišu, ali zidovi između ubeđenja o onome šta je sveto, ostaju. Značenje vremena i mesta menja se, ali granice se i dalje intenzivno slave i poštuju. Fascinirani vremenom globalizacije mi živimo sa opsesijom identiteta i etniciteta. Tendencija ka globalnoj „istovremenosti“ događaja ide ide ruku pod ruku sa teritorijalizacijom senzibiliteta i regionalizacijom konflikata.

V. VLAST POMOĆU ZNANJA

Napori da se shvate društvene funkcije moderne nauke i tehnike, međutim, uvek je iznova vodio u ćorsokak. I konzervativno i liberalno nastrojene društvene analize po pravilu završavaju mračnim kulturno-kritičkim proricanjem nadmoći i osamostaljenja naučnih saznanja i vlasti tehničkih artefakata („Križa evropskih nauka“). Uništava se – često se može čuti – ne samo prirodnost ljudi, njihov emocionalni život, nego i njihova intelektualna sposobnost i njihova sposobnost slobodnog odlučivanja. Moderno shvatanje istorije tako pre ističe sužavanje, a ne proširenje mogućnosti razvoja u modernom društvu. Metafore i klišeji, koji se povezuju sa tehnikom i naukom, često su istoobraznost, bezosećajnost, uniformizacija, ludilo urednog, prilagođavanje, nivelisanje, osiromašenje mišljenja ili čak ugnjetavanje (npr. u smislu jedne totalitarne planske države).

Želi li razumeti političko, društveno i ekonomsko dešavanje stvarnosti, čovek se mora osloboditi ovakvih klišea. Jer razantno rastuće sposobnosti delovanja, a ne, recimo, njihovo nestajanje, te koje odlučujuće menjaju institucije moderne, ali i podstiču upravo osećanje nepomičnosti društva. Kolektivna nelagodnost i prepreke delovanja su naličje individualne bespomoćnosti u društvima znanja. Proširenje šansi za delovanje pojedinca nije neophodno ključ za sreću i zadovoljstvo, kao što potvrđuju moderni turizam, proširenje informacijskih mogućnosti ili konzum.

VI. ŽRTVE ZNANJA

Pa ipak se danas, kao i u prošlosti, u filozofskim, teološkim, političkim i sociološkim diskursima pojedinac prikazuje uglavnom kao nezaštićena „žrtva“ širokih moćnih institucija i kolektiva – stvarnih uživalaca naučno-tehničkog „napretka“. Ljudi postaju, kaže se, u većoj meri nesposobni za delovanje, upravo zato što su nauka i tehnika toliko uspešne. Društvena, ekonomska i tehnička sredstva delovanja vode, kako upozorava ne samo Šelski, ka jednom visoko organizovanom, racionalno regulisanom, snažno hijerarhijski uređenom društvu koje je sklopljeno u jedan monolitni sistem.

Kod ove teze o „ostvarljivosti“ društvenih konteksta pada u oči pre svega izuzetno optimistična pretpostavka da se društveno delovanje može planirati, kontrolisati, usmeravati, potiskivati ili realizovati uz pomoć administrativnih mera državnih organa ili velikih preduzeća. Često se tako argumentuje da ovi razvoji znatno smanjuju sposobnosti participacije pojedinca, da pojačavaju njegovu izolaciju, otkrivaju njegovu privatnu sferu, pojačavaju osećaj bespomoćnosti i ukidaju diferencijaciju između privatnog i javnog života.

VII. FRAGILNOST DRUŠTVA

Nasuprot tome može se pokazati da pomeranja, koja su navodno povezana sa ekspanzijom nauke i tehnike, a koja su u krajnjoj meri i regulišuća, u stvarnosti izazivaju upravo suprotno od ograničenja, koncentracije i redukcije društvenog delovanja. Ono što mnogo više primetno raste, jeste pomenuta fragilnost društvenih struktura. Moderna društva su sastavi koje odlikuju pre svega „samoprodučenim“ strukturama i samoodređenom budućnošću – i time mogućnošću da unište sama sebe.

Veći broj šansi za delovanje članova društva ne vode neophodno ka većoj sposobnosti efikasnog kontrolisanja ili manipulisanja društvenog ponašanja. Rastući kapacitet delovanja ima pre suprotne posledice: on smanjuje npr. mogućnost da se planovi administrativnih organa ostvare, pošto ona, iz perspektive pogođenih, povećava njihove mogućnosti delovanja, skoro u smislu ekonomskog multiplikatora – pa između ostalog i mogućnost pružanja otpora.

Ipak, moderna društva nisu zato politički i društveno fragilna, zato što su liberalne demokratije, kako konzervativni posmatrači često tvrde, nego zato što su društva *zasnovana na znanju*. Tek znanje povećava demokratski potencijal liberalnih društava. Time što uslovi i šanse za jednu efektivnu političku participaciju mnogih rastu smanjuje se između ostalog sposobnost države da nametne svoju volju.

Bez sumnje može se konstatovati gubitak poštovanja pre svega prema državno-administrativnom autoritetu i prema moći eksperata. A taj gubitak poštovanja ne zaustavlja se ni u kom slučaju kod znanja. Kako Doroti Nelkin u jednoj studiji o konkurentnom korišćenju tehničkog stručnog znanja u slučaju dve kontroverzne političke odluke u SAD pokazuje – radilo se o tome, da li da se izgradi jedan veliki aerodrom i nuklearna elektrana – oni, koji se suprotstavljaju jednoj određenoj odluci, ne moraju neophodno da podnesu „dokaze iste vrednosti“. U političkim i pravnim raspravama često je dovoljno da se ekspertima postave kritička pitanja, da bi se relativizovao ili čak potkopao monopol nad stručnim znanjem. U obe ove kontroverze o planovima koji su čekali na političku odluku, nesigurnosti koje su postale evidentne u javnim saslušanjima i rasprave između različitih stručnjaka o tehničkim pitanjima bile su ne samo stimulacija i opravdanje za političke aktivnosti pogođenih – a i za zatim donete odluke – nego su konačno imale čak veću težinu nego sadržaj, oko koga svađa započeta. Planirana dodatna pista na aerodromu nije napravljena, nuklearna elektrana nije sagrađena.

VIII. ZNANJE I DEMOKRATIJA

Jedna specifičnost kompleksnih i često sa mnogo posvećenosti vođenih diskusija o ulozi znanja, informacije i o zanatsko-tehničkim sposobnostima u modernom društvu je njihova jednostranost. U prvom planu često stoji problematika odvajanja pojedinca od stručnog znanja i tehničke sposobnosti – i time njegova navodna uloga bespomoćne žrtve, izrabljenog konzumenta, otuđenog turista, bezvoljnog pacijenta, učenika kome je dosadno ili izmanipulisanog glasača. Isto tako rado učesnici rasprave se bave „represivnim“

potencijalom rastućeg znanja i tehničkih artefakata – posebno onda kada se radi o navodno sveobuhvatnoj društvenoj kontroli moćnih kolektivnih aktera kao što su država, jedna društvena klasa, multinacionalna preduzeća, intelektualci, vojnoindustrijski kompleks, mafija, političke partije itd.

Prognoze da će se ovi moćni akteri nepovratno učvrstiti na monopolističkim pozicijama moći pokazale su se, međutim, kao pogrešne. Diskusija u društvenim naukama o društvenoj ulozi znanja predugo je bila zarobljena klasnim, državnim, profesionalnim gledištima ili gledištima u kojima je nauka u centru pažnje, koja su se skoro uvek plašila jedne neposredno predstojeće koncentracije moći u rukama jedne od ovih društvenih grupa. Suprotno tome, jedna ocena bez iluzija društvene uloge znanja mora doći do zaključka da je proširenje znanja, a time i mogućnosti delovanja u modernom društvu dovelo ne samo do *nepreglednih rizika*, nego i do oslobađajućeg potencijala delovanja mnogih pojedinaca i društvenih grupa.

Realističnu procenu društvene uloge znanja sputava podrazumevanje, sa kojim se znanju pripisuje osobina cementiranja postojećih odnosa moći, zato što napreci u znanju sasvim prirodno odlaze u ruke moćnih, koje oni s lakoćom mogu da monopolizuju, a time i iznova uruše društveno dejstvo tradicionalnih oblika znanja.

Ova slika znanja kao instrumenta represije potcenjuje uticaj *različitih* faktora na produkciju znanja i teškoće pri prevazilaženju društvenih i kulturnih granica. Upravo su te teškoće i prostori za interpretaciju oni koji akterima otvaraju znatne šanse za uobličavanje i uticaj naspram ekspertize, stručnog znanja i znanja autoriteta.

Pošto se znanje uvek iznova mora (re)produkovati, a pošto ga akteri uvek iznova usvajaju, pojavljuje se šansa da se znanje prisvoji za sebe. Prisvajanje ostavlja tragove, tokom čega akteri stiču nove kognitivne sposobnosti i produbljuju postojeće. Oni ukupno poboljšavaju efikasnost svog korišćenja znanjem, koje im omogućava i da se kritički odnose prema ponudama znanja i realizuju nove mogućnosti delovanja.

IX. NESIGURNOSTI USLED ZNANJA

Opšte proširenje znanja, međutim, ne znači da svaki konzument, pacijent ili učenik svakodnevne kontekste delovanja odjednom shvati kao transparentne, razumljive ili čak kao takve kojima se može upravljati. Povećanje broja društvenih mogućnosti delovanja ne sme se dakle pogrešno shvatiti kao isključivanje rizika, slučajnosti, proizvoljnosti i generalno onih

mogućnosti delovanja, nad kojima pojedinac ima samo malo mogućnosti kontrole. Pa ipak je društvena slika profesionalnih pesimista, po kojoj samo mali broj kontroliše društvene uslove delovanja, daleko od naše društvene realnosti, u kojoj potencijalno mnogi vrše bar ograničenu kontrolu nad uslovima delovanja koji ih interesuju.

Naličje emancipacije uz pomoć znanja je rizik emancipatorskog potencijala znanja. Sve veća društvena rasprostrajenost znanja i s time povezan porast opcija delovanja proizvodi društvenu nesigurnost. Nauka ne može da pruži nikakve istine (u smislu dokazujućih kauzalnih nizova ili univerzalnih zakona), nego samo manje ili više dobro obrazložene hipoteze i verovatnoće. Umesto da bude izvor osiguranog znanja i sigurnosti, nauka je time pre svega izvor nesigurnosti i društveno-političkih problema.

Budućnost društava znanja, a to znači i društava koja se sve manje sastoje od fragmenata prošlosti, biće određena brojnim nesigurnostima, neočekivanim regresivnim razvojem i efektima iznenađenja. Sve veća fragilnost društava znanja otvoriće moralna pitanja novog tipa (kao npr. pravo na neznanje ili pravo na pravljenje grešaka), kao i pitanje političke odgovornosti za često već danas konstatovanu političku stagnaciju.

Ako znanje i u principu sporna saznanje postanu *ta* konstitutivna odlika modernog društva, produkcija, reprodukcija, raspodela i realizacija znanja ne mogu izbeći eksplicitno političke sukobe. Jedna od najvažnijih tema sledećih decenija biće zato pitanje nadzora i kontrole znanja. S tim u skladu biće (nužno) i razvoj jednog novog polja politike, politike znanja. Politika znanja jednaka je nesigurnom pokušaju da se rapidno rastuće novo znanje reguliše, nadgleda i da se utiče na njegov razvoj. Da li prošla politička iskustva i resursi mogu determinisati buduću politiku znanja, tek će se pokazati.

Izvor: *Nico Stehr*: „Moderne Wissensgesellschaften?“, in: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 36 (2001), 7–14.

Prevod sa nemačkog: Đorđe Tomić